

Тіні в раю

Багатьом біженцям Америка здавалася землею обітованою, де немає ні війни, ні злиднів. Журналіст Роберт Росс два роки переховувався від нацистів у Брюссельському музеї. Тепер він може вдихнути на вільні груди. Та де взяти сили, щоб почати життя наново? Роберт не один. Він бачить долі інших біженців. Лікарі, торговці картинами, манекенниці, актори — усі вони по-своєму намагаються впоратися з тим болем, що лишила по собі війна. Хтось топить горе в алкоголі, хтось кидається в роботу. Одні продовжують боротьбу з останніх сил. Інші складають зброю. Різні люди, об'єднані тавром «вигнанці», спустошені тугою за власним минулим та втомлені пошуком. Чи віднайдуть вони своє місце в цьому потрощеному світі?..

ТІНІ В РАЙО

Еріх Марія
Ремарк

*Еріх Марія
Ремарк*

ТІНІ В РАЮ

*Erich Maria
Remarque*

Schatten im Paradies

Роман

ХАРКІВ **КЛУБ**
2020 **СІМЕЙНОГО**
ДОЗВІЛЛЯ

**КЛУБ
СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ**

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2020

ISBN 978-617-12-8161-5 (epub)

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

Публікується за сприяння
«Mohrbooks AG Literary Agency» та «Synopsis Literary Agency»

Перекладено за виданням:
Remarque E. M. Schatten im Paradies : Roman / Erich Maria Remarque. — Köln : Verlag
Kiepenheuer & Witsch, 2011. — 480 S.

Переклад з німецької *Юлії Микитюк*

Дизайнер обкладинки *Оксана Волковська*

Ремарк Е.-М.

Р37 Тіні в раю : роман / Еріх Марія Ремарк ; пер. з нім. Ю. Микитюк. — Харків : Книжковий
Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2020. — 464 с.

ISBN 978-617-12-8131-8
ISBN 978-3-462-02687-0 (нім.)

Багатьом біженцям Америка здавалася землею обітованою, де немає ні війни, ні злиднів. Та звідки взяти сили, щоб почати життя наново? Лікарі, антиквари, манекенниці, актори, торговці — усі вони по-своєму намагаються впоратися з тим болем, що лишила по собі війна. Різні люди, об'єднані тавром «вигнанці», спустошені тугою за власним минулим та втомлені пошуком. Чи віднайдуть вони своє місце в цьому потрощеному світі?..

УДК 821.112.2

© New York University, successor-in-interest to the literary rights of The Estate of the Late Paulette Goddard Remarque, 1971

© Hemiro Ltd, видання українською мовою, 2020

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2020

Пролог

Наприкінці останньої війни я опинився у Нью-Йорку. Околиці П'ятдесят сьомої вулиці стали для мене, вигнанця з поганеньким знанням тутешньої мови, майже новою батьківщиною.

Позаду залишився довгий, небезпечний шлях, *Via Dolorosa* усіх тих, хто був змушений утікати від гітлерівського режиму. Хресна дорога пролягала через Голландію, Бельгію та Північну Францію до Парижа, а там розділялася: один шлях вів через Ліон до узбережжя Середземного моря, а інший — через Бордо і Піренеї до Іспанії, Португалії та лісабонського порту.

Я так само пройшов цією дорогою, як і багато інших, кому вдалося втекти від гестапо. Але в країнах, крізь які пролягав шлях, ми не почувалися в безпеці, бо мало хто з нас мав дійсне посвідчення чи візу. Щойно жандарми нас ловили — відразу кидали за ґрати, засуджували чи висилали. Щоправда, у деяких країнах виявляли крихту людяності — принаймні не повертали до Німеччини, де ми неодмінно загинули б у концентраційних таборах.

Тільки в поодиноких випадках біженцям вдавалося роздобути чинні паспорти, тому втікали ми практично весь час. Без документів ми не могли знайти й легальної роботи. Більшість із нас голодували, ледь животіли і були самотні. Тому ми й назвали шлях наших поневірянь *Via Dolorosa*.

Проміжними станціями нам слугували поштові відділення у маленьких містечках і білі мури вздовж вулиць. У поштових відділеннях ми намагалися відшукати повідомлення до запитання від наших рідних та друзів, а мури і будинки вздовж шосе були нам за газети. Крейдою і вугіллям писали там загублені, які розшукували одне одного, — адреси, попередження, вказівки, — крик у порожнечу в період загального збайдужіння, за яким настала епоха нелюдськості: війна, коли і гестапо, і поліцію, а часто й жандармів об'єднувала спільна справа — полювання на нас, безталанних вигнанців.

1

Кілька місяців тому я прибув вантажним пароплавом із Лісабона до Америки, англійською майже не говорив — це було так, наче мене, напівнімого і напівглухого, висадили сюди з іншої планети. Зрештою, це й була інша планета, бо в Європі тривала війна.

До того ж не все було гаразд і з моїми документами. Звісно, якимсь дивом я таки отримав дійсну американську візу, яка давала мені право на в'їзд, але у паспорті значилося чуже прізвище. Міграційна служба засумнівалася в мені й послала на Елліс-Айленд. Через шість тижнів мені дали дозвіл на тримісячне перебування. За цей час я мав отримати дозвіл на в'їзд у якусь іншу країну. Цю процедуру я знав іще з Європи. Там я роками так існував — і деколи мій час вимірювався навіть не місяцями, а днями. Так чи так, а ще з 1933 року мене, як німецького емігранта, офіційно оголошено мертвим. А зараз я міг цілих три місяці нікуди не втікати. Вже тільки це здавалося мені здійсненням усіх мрій.

Життя під чужим іменем і з паспортом небіжчика давно мене не дивувало — ба навпаки, здавалося абсолютно нормальним. Цей паспорт я успадкував у Франкфурті. Чоловік, який подарував його точно у день своєї смерті, називав себе Россом. Отож відтоді мене звать так само — Роберт Росс. Справжнє ім'я я вже майже забув. Забути можна багато чого, коли на кону стоїть виживання.

На Елліс-Айленді я познайомився з одним турком, який десять років тому вже приїжджав до Америки. Я не знав, чому йому і цього разу просто не дали дозволу на в'їзд, бо, зрештою, і не запитував. Занадто часто я бачив, як людей висилали тільки тому, що вони не пасували до жодної графи анкети.

Той турок дав мені адресу одного росіянина з Нью-Йорка, з яким був познайомився вже дуже давно. Щоправда, він не знав, чи той досі живий. З Елліс-Айленду я відразу пішов саме до нього. Мій учинок був логічний і зрозумілий, я роками так жив. Утікачі весь час перебивалися від однієї оказії до іншої, і що неймовірніша вона була, то буденнішою здавалася. Такі нагоди ставали сучасними казками — не надто веселі, але, хоч як це дивно, часто закінчувалися краще, ніж можна було сподіватися.

Росіянин працював у маленькому занедбаному готелі поблизу Бродвею. Називав себе Меліковим, розмовляв німецькою і відразу взяв мене до себе. Старий емігрант умить зрозумів, що мені потрібно, — дах над головою і робота. Дах над головою знайшовся легко: у нього було ще одне ліжко, яке він одразу поставив у свою кімнату. Щодо роботи було важче — з туристичною візою я не мав права працювати. Для цього потрібен був інший запис — дозвіл на в'їзд із номером імміграційної квоти. Отже, працювати я міг лише нелегально. Цей клопіт я мав іще в Європі, тому не надто переймався. Та й у мене ще було трохи грошей.

— А ви вже думали, як зароблятимете собі на хліб? — запитав Меліков.

— Перед самим від'їздом із Франції я працював торговим агентом, продавав сумнівні картини та фальшивий антикваріат.

— Ви на цьому знаєтеся?

— Не надто, але трохи все-таки вивчив.

— Де саме?

— Я два роки пробув у брюссельському музеї.

— Працювали? — здивувався Меліков.

— Переховувався, — відповів я.

— Від німців?

— Від німців, які окупували Бельгію.

— Аж два роки? — перепитав Меліков. — І вас не знайшли?

— Мене — ні. Але схопили чоловіка, який мене переховував.

Меліков глянув на мене.

— А ви втекли?

— Так.

— Ви знаєте, що сталося з тим чоловіком?

— Те, що завжди стається. Його кинули до концтабору.

— То був німець?

— Бельгієць. Директор музею.

Меліков кивнув.

— І як вам тільки вдалося так довго переховуватися? — поцікавився невдовзі. — Невже у той музей взагалі ніхто не заходив?

— Чого ж, заходили. Вдень я сидів замкнений у підвалі, в одному з приміщень складу. А ввечері приходив директор, приносив мені їжу

і відчиняв на ніч мою схованку. Отже, я був у музеї, але міг покидати підвал. Світла, звісно, ніколи не вмикав.

— А решта службовців про вас знали?

— Ні. Там не було вікон. Коли хтось заходив до підвалу, я сидів тихо, як миша. І найбільше переживав, щоб раптом не чхнути.

— То вас тому й знайшли?

— Ні. Хтось зауважив, що директор занадто часто залишається ввечері в музеї або ж навіть іще раз повертається туди після роботи.

— Розумію, — промовив Меліков. — Ви там могли читати?

— Тільки влітку вночі, або коли був яскравий місяць.

— Але ж ви могли щоночі гуляти музеєм і роздивлятися картини?

— Так, поки їх було видно.

Меліков усміхнувся.

— Як я втікав із Росії, то на фінському кордоні пролежав під стосом дров цілісіньких шість днів. Коли звідти виповз, то думав, що минуло набагато більше часу. Щонайменше тижнів зо два. Але тоді я ще був молодий, а для молодих час завжди йде повільніше. Ви голодний? — запитав несподівано.

— Так, — відповів я, — навіть дуже.

— Так я і думав. Коли когось відпускають на свободу, він голодний завжди. Ходімо в аптеку, поїмо.

— В аптеку?

— В аптеку з перекусками. Це одна з характерних особливостей цієї країни. Там можна і аспірин купити, і поїсти.

— І що ж ви робили у музеї цілими днями, щоб не збожеволіти? — спитав Меліков.

Я глянув на людей, які рядочком сиділи за довгим прилавком, — вони похапцем їли, дивлячись на рекламні плакати та пляшечки з різними ліками.

— А що ми тут їстимемо? — запитав я у відповідь.

— Гамбургер. Він тут головна народна страва, на кшталт віденських ковбасок. Стейки простолюду не по кишені.

— Так от, у музеї я завжди чекав вечора. І, звісно ж, намагався зробити все, тільки б не думати про небезпеку, що нависла наді мною. Інакше я просто здурів би. Зрештою, я вже мав певний досвід: кілька років як був утікачем. Цілий рік переховувався навіть у самій

Німеччині. Не допускав навіть думки, що роблю щось неправильно. Каяття роз'їдає душу сильніше за соляну кислоту. Я весь час учив французьку, був сам собі репетитором. Потім тинявся залами нічного музею, роздивлявся і запам'ятовував картини. Зрештою вивчив їх усі. А потім сидів у сутінках своєї комірчини й уявляв їх — систематично, картину за картиною, за порядком. Інколи я витрачав багато днів на одне-єдине полотно. Деколи занепадав духом і починав усе спочатку. Якби я просто роздивлявся картини, то впадав би у відчай значно частіше. Це тренування пам'яті давало мені шанс на вдосконалення. Я більше не бився головою об стіну, а ніби йшов сходинками вгору. Розумієте?

— Ви щось робили, діяли, — сказав Меліков. — І у вас була мета. Це допомагає.

— Одне літо я провів із Сезанном та кількома Дега. Звісно, ці картини, як і спроби їх оцінити, були лиш витвором моєї уяви. Та хоч як крути, а я все одно їх оцінював, і вже тільки це ставало мені викликом. Я запам'ятовував кольори та композиції, хоча ніколи не бачив їх за денного світла. Це був місячний Сезанн та нічний Дега, саме їх я і запам'ятовував, оцінював у грі тіней. Згодом я знайшов у бібліотеці книжки про мистецтво і, присівши навпочіпки під підвіконням, вивчав їх. Хоч це і був світ привидів, але принаймні якийсь світ.

— А хіба музей не охороняли?

— Тільки вдень. А ввечері його просто замикали. На моє щастя.

— І на нещастя чоловіка, який приносив вам їсти.

Я поглянув на Мелікова.

— І на нещастя чоловіка, який мене переховував, — відповів спокійно. Я розумів, що він не має нічого поганого на думці, не докоряє мені. Просто констатує факти, нічого більше.

— Нелегально миючи посуд, ви на життя не заробите, — сказав він. — Це просто романтичні дурниці. А відколи виникли профспілки, з цим узагалі покінчено. Скільки ви протримаєтеся, щоб не вмерти з голоду?

— Недовго. Скільки це коштує?

— Півтора долара. Через війну тут усе подорожчало.

— Через війну? — перепитав я. — Але ж тут немає війни!

— Тут теж війна! — заперечив Меліков. — Знову ж таки, на ваше щастя. Тут потрібні люди. Безробітних уже не залишилося. Ви запросто щось знайдете.

— Через два місяці мені знову доведеться втікати.

Примруживши маленькі очі, Меліков розсміявся:

— Америка дуже велика. А зараз війна. Знову ж таки, на ваше щастя. Де ви народилися?

— За моїм паспортом — у Гамбурзі, а насправді — в Ганновері.

— Ні те, ні те не стане причиною вашої депортації. Але ви можете потрапити у табір для інтернованих.

Я стенов плечима.

— Вже бував у такому, у Франції.

— Втекли?

— Якщо точніше, то просто одного дня пішов звідти. Скористався загальним сум'яттям поразки.

Меліков кивнув:

— Я теж був у Франції. У загальному сум'ятті перемоги, щоправда тільки теоретичної. Тисяча дев'ятсот вісімнадцятого. Приїхав із Росії — через Фінляндію і Німеччину. Належав до першої хвили малоого переселення народів. Може б, нам зараз перехилити чарочку-другу, що скажете?

— Я навчився не довіряти шнапсу, — пояснив я. — Через нього я кілька разів переоцінював свої сили. І двічі все закінчувалося досить-таки паскудно — у вошивих тюремних камерах.

— В Іспанії?

— У Північній Африці.

— Ризикнімо втретє, що скажете? Тюрми тут чисті. Горілку я маю в готелі. Тут нам все одно нічого не наллють. — А за кілька хвилин спитав: — Ви романтик?

— Не часто. Поліція переважно саме романтиків і ловить.

— Але тепер ви можете кілька місяців про це не думати.

— Так, справді. Я ще до цього не звик.

Ми пішли до Мелікова в готель, але я там довго не витримав. Не хотілося нічого пити, не хотілося сидіти серед того потертого плюшу, а його кімнатка відразу почала тиснути мені на голову. Захотілося знову йти гуляти. У замкнутих приміщеннях я насидівся вже вдосталь. Навіть Елліс-Айленд був тюрмою, хай навіть і комфортною, але

тюрмою. Мене не покидала думка Мелікова, що наступні два місяці я можу не боятися поліції. Цілих два місяці — просто неймовірно довго.

— Скільки часу я ще маю для прогулянки? — запитав я.

— Та скільки захочете.

— А коли ви лягаєте спати?

Меліков тільки недбало махнув рукою:

— Десь аж під ранок. У мене зараз купа роботи. Хочете знайти собі когось? Якусь жінку? У Нью-Йорку це не так просто, як у Парижі. Навіть трохи небезпечно.

— Ні. Я просто хочу ще трохи прогулятися.

— Жінку легше буде знайти тут, у готелі.

— Мені не треба жінки.

— Жінка потрібна завжди.

— Не сьогодні.

— Ви все-таки справжній романтик, — сказав Меліков. —

Запам'ятайте номер вулиці й назву готелю — «Ройбен». У Нью-Йорку легко зорієнтуватися — тут майже всі вулиці пронумеровані, тільки деякі мають назви.

Так само як і я — номер із випадковим іменем. Приємна анонімність — імена лише створювали мені проблеми.

Я йшов чужим містом куди ноги вели. У небо здіймався білий дим від заводських труб — похмурий вогняний стовп уночі і хмаристий стовп удень. Хіба не так само Бог указував шлях крізь пустелю ще першим емігрантам? Я йшов крізь дощ слів, шуму, сміху, крику, що глухо бився об мої барабанні перетинки. Чув тільки перегуд, не вловлюючи його змісту. Після похмурих років у Європі тут кожен здавався мені Прометеєм — оточений електричним світлом спітнілий чолов'яга простягав із дверей магазину обвішані рушниками руки з соусами, пропонуючи мені щось купити, кухар пік піцу на великій пательні, навколо нього сипалися іскри, наче він був якийсь неаполітанський бог. Жодного з них я не розумів, тому не вловлював і суто символічного значення їхніх дій. Було відчуття, наче всі вони перебувають на сцені, наче це не тільки офіціанти, кухарі, вуличні крикуни та торговці, а й маріонетки, що грають у якусь незрозумілу гру. Мені ж туди дорогу заказано, я можу тільки спостерігати збоку. Я був у вирі подій, але не належав до них, щось невидиме відділяло

мене від інших — не скляна стіна і не дистанція, не ворожість і не відчуженість, а дещо таке, що стосувалося тільки мене і лише у мені чаїлося. На підсвідомому рівні я збагнув неповторність моменту — вже завтра він почне втрачати свої обриси. Не тому, що цей світ стане мені рідніший, навпаки, може, вже завтра почнеться боротьба за існування — то сидітиму тихо, то домовлятимуся, стану лицеміром чи брехуном, — усім тим, з чого складаються наші будні. Але сьогодні вночі місто повернулося до мене своїм незбагненим обличчям.

Раптом я зрозумів, що тепер, коли дістався чужих країв, небезпека нікуди не зникла, навпаки, вона по-справжньому нависла наді мною. Небезпека не ззовні, а зсередини. Я дуже довго просто намагався вижити, і саме це було моїм порятунком. Це був просто примітивний закон самозбереження, що виникає, коли корабель іде на дно, а люди впадають у паніку і будь-що хочуть вижити. Але тепер, уже від завтра чи навіть з цього дивовижного моменту, життя знову віялом розстелиться переді мною, я знову матиму майбутнє, а отже, й минуле — минуле, яке легко вб'є мене, якщо я його не забуду чи не здолаю. Раптом мені стало зрозуміло, що свіжозамерзлий лід іще довго буде затонкий, щоб я зміг по ньому ходити. Я провалююся крізь нього. А цього треба уникнути. Чи вистачить мені сил прожити спочатку ще одне життя так само, як і вивчити цю мову, нову, незнайому, яка тільки й чекає, щоб я її опанував, і чи не буде це зрадою, злочином, подвійним убивством померлих, яких я любив?

Я швидко розвернувся і пішов назад, збентежений і схвильований, більше ні на що не дивився, і мені аж перехопило подих, коли побачив перед собою готель, не високий і широкий, як решта готелів, що кожному впадали у вічі, а маленький і непомітний.

Відчинивши двері, спотворені фальшивими мармуровими планками, я зайшов усередину і побачив Мелікова, який у кріслі-гойдалці дрімав за стійкою. Він розплющився — здалося, що очі без повік, як у старого папуги, — вони поступово посиніли і посвітліли.

— Граєте в шахи? — запитав він, підводячись.

— Як і кожен емігрант.

— Добре. Зараз принесу горілку.

Він пішов нагору. Я роззирнувся. Було враження, ніби опинився вдома. Тому, хто не має власного дому, легко таке відчутти.

2

Я швидко опановував англійську і за два тижні вже говорив нею, як п'ятнадцятирічний підліток. Щоранку по кілька годин сидів серед червоного плюшу в готелі «Ройбен» і вивчав граматику, а по обіді шукав будь-якої нагоди попрактикуватися. Я діяв без жодного сорому. Зауваживши, що через десять днів, проведених із Меліковим, у мене з'явився російський акцент, кинувся спілкуватися з гостями і службовцями готелю. І щоразу переймав різноманітні акценти — німецький, єврейський, французький і насамкінець, коли вирішив, що тутешні прибиральниці та покоївки — чистокровні американки, — ще й бруклінський.

— Тобі треба закрутити роман із молодою американкою, — сказав Меліков, з яким ми вже перейшли на «ти».

— Із Брукліну? — запитав я.

— Ліпше з Бостона. Там найкраще розмовляють.

— А чому б не знайти якусь вчительку з Бостона? Так було б економічно вигідніше.

— Цей готель, на жаль, типовий караван-сарай. Акценти тут літають у повітрі, мов тифозні бактерії, а ти маєш хороший слух на все нетипове і геть не чуєш всього нормального. Можливо, тут би зарадили почуття.

— Владіміре, — відказав я, — світ і так доволі швидко мене змінює. Щодня моє англійське «я» на рік дорослішає, і, на превеликий жаль, свої чари втрачає і світ цього «я». Що більше я розумію, то стрімкіше зникає таємничість. Ще кілька тижнів, і мої обидва «я» зрівноважаться. Американське стане таким же тверезим, як і європейське. Тому дай мені трохи часу! З акцентами теж. Я не хочу занадто швидко втратити своє друге дитинство.

— Цього не станеться. Поки що у тебе розумовий обрій меланхолійного торговця овочами. Того, що на розі, Аннібале Більбо. Ти вже навіть використовуєш його італійські слівця, вони плавають у твоєму англійському овочевому супі, мов шматки м'яса.

— А нормальні, справжні американці взагалі існують?

— Авжеж. Але Нью-Йорк — це великий порт, крізь який суне маса емігрантів, — ірландці, італійці, німці, євреї, вірмени, росіяни і ще

з десятків інших. Як там у вас кажуть: тут ти людина, тут ти маєш право бути людиною. Тут ти емігрант, тут ти маєш право ним бути. Цю країну заснували емігранти. Тому відкинь свої європейські комплекси неповноцінності. Тут ти знову людина, а не замучений шматок плоті, приліплений до власного паспорта.

Я підвів погляд із шахівниці.

— Це правда, Владіміре, — промовив повільно. — Побачимо, скільки це все триватиме.

— Ти не віриш, що це все надовго?

— Як би я зміг у таке повірити?

— У що ти взагалі віриш?

— Що все тільки гіршатиме, — відповів я.

Накульгуючи, хтось ішов вестибюлем. Ми сиділи у напівтемряві, і я бачив лише розмиту постать, проте зауважив оте дивне накульгування, у розмірі три чверті, що невиразно нагадало мені про одного знайомого.

— Лягманн, — стиха видихнув я.

Чоловік зупинився і глянув на мене.

— Лягманн, — повторив я.

— Мене звати Мертон, — сказав чоловік.

Я увімкнув світло, що похмуро стікало жовтими і синіми променями з миршавої люстри у стилі поганенького модерну.

— О Боже, Роберт! — вигукнув він здивовано. — Ти досі живий? Я думав, ти вже давно на тому світі!

— Про тебе я теж так думав! Упізнав тебе по ході.

— По кульганню у ритмі хорей?

— По кроках у темпі вальсу, Курте. Ти знайомий із Меліковим?

— Звісно, знайомий.

— Може, ти ще й живеш тут?

— Ні, але деколи приходжу.

— І тепер твоє прізвище Мертон?

— Так. А твоє?

— Росс. А ім'я те, що й було.

— Отак люди і зустрічаються знову, — ледь усміхнувшись, мовив Лягманн.

На якусь мить ми замовкли. Звична зніяковіла пауза між емігрантами. Жоден не знає, про що можна запитувати. Жоден не знає, хто саме вже покинув цей світ.

— Ти щось про Кана чув? — спитав я перегодом.

Це теж був давній прийом. Спершу обережно запитували про людей, які не надто багато важили для співрозмовника.

— Він у Нью-Йорку, — відповів Лягманн.

— Він теж? Як він тут опинився?

— А як ми всі тут опинилися? Завдяки сотням випадковостей. Жодного з нас не було у складеному американцями списку світочів науки і культури, яких треба врятувати.

Меліков знову вимкнув світло і витягнув із-під стійки пляшку.

— Американська горілка, — сказав. — Схожа на каліфорнійське бордо чи бургундське з Сан-Франциско. Чи рейнське вино з Чилі. Будьмо! Одна з переваг еміграції полягає в тому, що люди змушені часто прощатися, а потім можуть святкувати нові зустрічі. Це створює ілюзію тривалого життя.

Ні я, ні Лягманн нічого не відповіли. Меліков належав до іншого покоління — покоління 1917 року. Те, що нас досі спалювало, для нього перетворилося на спогад.

— Будьмо, Владіміре, — сказав я врешті. — І чому ми тільки не народилися йогами?

— З мене було б навіть досить не народитися євреєм у Німеччині, — відказав Лягманн-Мертон.

— Ви — авангард перших громадян світу, — незворушно відповів Меліков. — Принаймні поводьтеся як першопрохідці. Колись на вашу честь ставитимуть пам'ятники.

— Коли? — спитав Лягманн.

— Де? — поцікавився я. — У Росії?

— На Місяці, — сказав Меліков і пішов до стійки реєстрації.

— От дотепник, — зауважив Лягманн, проводячи його поглядом. — Ти на нього працюєш?

— Тобто?

— Дівчата. Як треба, то й морфій і таке інше. Думаю, він іще й букмекером підробляє.

— То ти тому прийшов?

— Ні. Я пропадаю тільки за однією жінкою. Уяви собі: їй п'ятдесят, вона з Пуерто-Рико, однонога католичка. Другу ногу їй ампутували. Крутить роман із якимось мексиканцем. Він сутенер. За п'ять доларів згоден навіть сам постелити нам постіль. Але вона не хоче. Категорично проти. Вона вірить, що з-за хмар на нас дивиться Бог. Навіть уночі. Я сказав їй, що у Бога короткозорість, уже давно. Нічого не вдієш. Але гроші вона бере. І обіцяє. Тоді сміється. І знову обіцяє. Що на це скажеш? Хіба я тому приїхав до Америки? Це безнадійно!

Лягманн комплексував через свою кульгавість. За його словами, раніше він був справжнім ловеласом. Якийсь есесівець почув про це і затягнув бідолаху в солдатський ресторанчик у районі Берліна — Вільмерсдорфі, щоб каструвати, але йому — це було 1934 року — завадила поліція. Лягманн відбувся кількома шрамами і чотирма переломами ноги, що як слід так і не зрослися. Відтоді він накульгував і полюбляв жінок із незначними фізичними вадами. Якщо в них був товстий і міцний задок, решта його не обходила. Навіть у Франції, за найскладніших життєвих обставин, він задовольняв свої потреби, полюючи на спідниці. Запевняв, що якимось був познайомився у Руані з жінкою з трьома цицями, до того ж — на спині, і що народжена з морської піни Венера здалась би поруч із нею сумною потворою, оскільки у дамі з Руана він мав усе наготові, навіть не розвертаючи її до себе лицем.

— Зате задок у неї був міцний, мов камінь! — додав мрійливо. — Гарячий мармур!

— Ти, Курте, анітрохи не змінився, — зауважив я.

— Та ніхто не змінюється. Кожен тисячі разів божитья, що зміниться. Декому навіть це вдається, коли його вже притисло до стіни. Але щойно знову ковтне повітря, відразу все забуває. — Лягманн перевів подих. — Як думаєш, це героїчно чи ідіотично?

На його сірому зморшкуватому чолі проступили великі краплі поту.

— Героїчно, — відповів я. — За нашої ситуації себе треба прикрашати лише найкращими означеннями. Хто занадто глибоко зазирає собі в душу, той скоро наштовхнеться на фільтр, крізь який стічні води потрапляють у канаву.

— Ти теж зовсім не змінився. — Лягманн-Мертон зіжмаканою хустинкою витер піт із чола. — Любиш пофілософствувати, еге ж?

— Атож, люблю. Це мене заспокоює.

Лягманн несподівано всміхнувся:

— Це дає тобі відчуття нікчемної переваги над іншими, ось у чому річ.

— Перевага ніколи не буває аж такою нікчемною.

Лягманн трохи помовчав.

— Я маю її вмовити. — І зітхнувши, витягнув із кишені куртки якийсь пакуночок, загорнутий у тонкий папір. — Вервиця, — пояснив. — Сам Папа освятив. Зі справжнього срібла і слонової кості. Як думаєш, це справить на неї враження?

— Який Папа?

— Та ж Пій! Хто ж іще?

— Бенедикт XV пасував би краще!

— Що? — Він збентежено подивився на мене. — Але ж той давно вже помер. Чому саме він?

— У нього було б більше переваги. У мертвих її завжди більше. І не такої нікчемної.

— Он воно що! Іще один дотепник! Я вже й забув. Останнього разу, коли я тебе...

— Годі! — вигукнув я.

— Що?

— Годі, Курте. Далі не треба!

— Як хочеш. — Лягманн якусь мить повагався. Але бажання вилити душу перемогло. Він знову розпакував тонкий світло-блакитний папір. — Шматок оливкового дерева з гори Єлеонської, з самісінького Гетсиманського саду. Оригінал зі штампом та письмово завіреним документом про автентичність. Але якщо й це на неї не вплине, що тоді?

Він втупився в мене благальним поглядом.

— Точно подіє. А може, ти ще й пляшку йорданської води маєш?

— Ні, не маю.

— То налий у пляшку.

— Що?

— Налий у якусь пляшку води. Надворі є кран. Додай іще трохи порошу, щоб виглядала як справжня. Ніхто ж не перевірятиме. Ти вже маєш письмово завірених вервицю та шматок оливкового дерева, ще тільки йорданської води бракує.

— Але ж не наливатиму я її у пляшку з-під горілки!

— Чому ні? Змий етикетку. Пляшка має дуже навіть східний вигляд. Твоя пуерториканка горілки ж, мабуть, не п'є. Щонайбільше ром.

— Віскі. Це трохи дивно, чи не так?

— Ні.

Лягманн замислився.

— Пляшку варто було б закоркувати, так правдоподібніше. Сургуч маєш?

— А ще чого? Візи і паспортів? Звідки у мене сургуч?

— Деколи люди носять при собі найдивовижніші речі. От я, наприклад, роками ходив із кролячою лапкою і...

— Може, у Мелікова є.

— Точно. Він же весь час запечатує пакунки. І як я відразу не додумався!

Накульгуючи, Лягманн вийшов.

Я відкинувся на спинку крісла. Вже геть стемніло. Крізь освітлені двері на вечірню вулицю кинулися тіні і примари. Навпроти мене у дзеркалі зачалася тьмава сіризна, що марно силкувалася набути сріблястого відтінку. Плюшеві крісла побагряніли, і якоїсь миті мені здалося, наче на них засохла кров. Дуже багато крові. І де я таке вже бачив? Кров на трупах у маленькій сірій кімнаті, а за вікнами сяє розкішний захід сонця, через який усе в приміщенні здається напрочуд безбарвним і вибляклим — суміш сіро-чорного та цього багряно-червоного і фіолетового, усе, крім лиця перед вікном, воно раптово обертається, і останні промені вмираючого сонця падають на нього — пів обличчя палахкотить червоним полум'ям, а другу половину сховано в тіні, аж раптом тишу пронизує високий писклявий крик із саксонським акцентом: «Не зупинятися! Наступні!»

Я обернувся і знову ввімкнув світло. Минули роки, перш ніж я зміг спати без світла, але, навіть коли засинав, моторошні сни змушували мене зриватися на рівні ноги. І досі щоночі неохоче вимикаю лампу і не люблю спати сам.

Я підвівся і вийшов надвір. За стійкою біля входу стояли Лягманн і Меліков.

— Усе гаразд, — тріумфально повідомив Лягманн. — Ти тільки поглянь! У Владіміра є російська монета, ми нею поставимо печатку. Тут навіть кирилицею написано! Щоб я здох, якщо хтось

засумнівається, що то не грецькі ченці наповнювали її в монастирі біля Йордану!

Я глянув, як по корку стікає сургуч у жовтогарячому сьайві свічки, що стояла поруч, на дерев'яній стійці. «І що це зі мною? — думав я. — Та ж усе вже позаду. Мене врятовано! Там, надворі, вирує життя! Врятовано! Але чи це справді так? Чи мені дійсно вдалося втекти? І від тіней теж?»

— Піду трохи прогуляюся, — сказав я. — Голова вже тріщить від англійських слів! Мушу трохи провітритися. Бувайте!

Коли я повернувся, Меліков уже взявся до роботи. Він одночасно працював ким завгодно — деколи швейцаром удень, деколи вночі, крім того, виконував іще й сотні інших дрібних завдань. Зараз був швейцаром — щоночі протягом усього тижня.

— Де Лягманн? — запитав я.

— Нагорі, в коханої.

— Думаєш, йому сьогодні пощастить?

— Ні. Вона піде з ним і мексиканцем вечеряти. За все платитиме Лягманн. Він завжди був такий?

— Так. Тільки раніше йому щастило більше. Пристрасть до калік і потвор виникла через кульгавість, принаймні так він стверджує. Раніше він був нормальний. Можливо, душа його така ніжна, що він соромиться гарних жінок. Хтозна...

Я побачив, як крізь двері прослизнула чиясь тінь. Худорлява, досить висока жінка з дрібним обличчям. Бліда, сіроока, з темно-русявим волоссям, що здалося мені пофарбованим. Меліков підвівся.

— Наташа Петровна, — промовив він. — Коли ви повернулися?

— Два тижні тому.

Я теж підвівся. Жінка була майже одного зі мною зросту. У вузькому приталеному костюмі вона здавалась аж занадто худорлявою. Говорила швидко, дуже високим і трохи прокуреним голосом.

— Чарку горілки? — запитав Меліков. — Чи віскі?

— Горілки. Але тільки ковточок. Маю знову йти. На фотосесію.

— Так пізно?

— Цілий вечір. Фотограф вільний тільки ввечері. Сукні й капелюхи. Капелюшки. Геть мініатюрні.

Аж тепер я побачив, що Наташа Петровна теж була в капелюсі: округлої форми і без крис, чорне ніщо, яке косо сиділо в її волоссі.

Меліков пішов по пляшку.

— Ви не американець? — поцікавилася жінка.

— Ні. Я німець.

— Ненавиджу німців!

— Я теж, — відповів я.

Вона здивовано глянула на мене:

— Не сприймайте це особисто.

— Ви теж.

— Я французка. Ви повинні це зрозуміти. Війна.

— Я розумію, — спокійно погодився я.

На мене вже не вперше звальювали відповідальність за гріхи фашистського режиму в Німеччині. Зрештою я збайдужів до цього. Я ж натомість сидів у таборі для інтернованих у Франції, але французів так і не спромігся зненавидіти. Однак навряд чи це варто було пояснювати. Примітивній здатності так просто ненавидіти чи любити можна хіба що позаздрити.

Меліков прийшов з пляшкою і трьома маленькими чарочками, які він наповнив по самі вінця.

— Я не хочу, — відмовився я.

— Ви образилися? — запитала жінка.

— Ні. Просто зараз не хочеться пити.

Меліков усміхнувся.

— На здоров'я, — виголосив, піднявши келишок.

— Дар богів, — швидким ковтоком жінка вихилила чарку.

Це був геть ідіотичний вибрик — я відмовився, а тепер відступити вже не було як. Меліков підняв пляшку:

— Ще по одній, Наташо Петровно?

— Мерсі, Владіміре Івановічу. Досить! Мушу йти. Оревуар. — Вона подала мені руку. — Оревуар, мосьє.

Я відчув її міцний потиск.

— Оревуар, мадам.

Провівши її, Меліков повернувся:

— Вона тебе розізлила?

— Ні.

— Не зважай. Вона всіх дратує. Хоч і не навмисно.

— Вона не росіянка?

— Росіянка. Але народилась у Франції. Чому запитуєш?

— Певний час я жив серед росіян. Зауважив, що для їхніх жінок ганити чоловіків — це як вид спорту. Їм це подобалося навіть більше, ніж іншим.

Меліков вишкірився:

— Ну, ну! І що поганого в тому, щоб трохи вивести чоловіка з рівноваги? Це точно краще, ніж щоранку гордо натирати гудзики на його уніформі і чистити йому чоботи, а він потім топтатиметься ними по руках маленьких єврейських дітей.

Я підняв руки вгору:

— Здаюсь! Сьогодні поганий день для німецьких емігрантів. Краще дай мені горілки, від якої я щойно відмовився.

— Добре. — Меліков прислухався. — А ось і вони.

Сходами хтось спускався. Тепер і я почув неймовірно приємний глибокий жіночий голос. То були пуерториканка і Лягманн. Вона ступала попереду і не звертала уваги, іде він за нею чи ні. Не кульгала, ніщо не видавало, що в неї штучна нога.

— Ідуть по мексиканця, — прошепотів Меліков.

— Бідний Лягманн, — промовив я.

— Бідний? — зреагував Меліков. — Та він просто хоче те, чого не має!

Я засміявся:

— Хіба це не єдине, що назавжди закарбовується у пам'яті?

— Бідний ти тоді, коли більше нічого не хочеш.

— А я вважав, що тоді ти стаєш мудрий.

— Сумніваюся. І взагалі, що це з тобою сьогодні? Тобі треба жінку?

— Ні. Загальна втома після небезпеки, що вже минулася, — вискалився я. — Ти мав би таке ще з молодості знати.

— Нам завжди хотілося посидіти разом. А тебе решта емігрантів зовсім не цікавить.

— Я не хочу згадувати.

— То річ у цьому?

— І я не хочу опинитися в невидимій тюремній атмосфері емігрантів. Я надто добре її знаю.

— Отже, хочеш стати американцем.

— Я ніким не хочу ставати, я хочу врешті-решт кимось бути. Якщо мені дозволять.

— Видатні слова.

— У себе завжди треба вселяти мужність, — мовив я. — Тут ніхто не допоможе.

Ми зіграли партію в шахи. Я програв. Поступово сходилися покійці, Меліков видавав їм ключі і розносив по номерах пляшки та цигарки. А я сидів собі далі. Справді, що зі мною сталося? Збирався був сказати Мелікову, що хочу винаймати власну кімнату. Навіть не знав, чому в мене виникла ця ідея, — ми не заважали один одному, а Мелікову було байдуже, житиму я в нього чи ні. Мені раптом здалося важливим знову спати самому. На Елліс-Айленді я лежав у залі з багатьма іншими, у французькому таборі для інтернованих було так само. Я знав, що, коли опинюся в кімнаті сам, знову почну згадувати про ті часи, що їх краще було б забути. Але нічого не вдієш, не можу ж я все життя уникати цих спогадів.

3

З братами Льові я познайомився, коли косі промені світла зачарували антикварні магазинчики по правий бік вулиці, заливши їх медово-золотистою барвою, а вікна по інший бік уже обплітало павутиння сутінків. Це був момент, що вдихнув у будівлі життя, — мить віддзеркалення буття завдяки позиченому світлу, оманлива ява, схожа на ту, якою живе намальований над дверима оптики годинник, — він щодня відроджується тієї секунди, коли фальшивий і справжній час збігаються. Я відчинив двері магазину. Один із рудоволосих братів Льові вийшов зі свого акваріума, трохи покліпав очима, чхнув, глянув на ніжні промені сонця, чхнув іще раз, а потім зауважив мене: я саме спостерігав, як антикварний магазинчик перетворюється на печеру Аладдіна.

— Красивий вечір, правда? — сказав він у порожнечу.

Я кивнув.

— У вас тут добра бронза.

— Підробка, — відповів Льові.

— То, мабуть, не ваша?

— Чому?

— Бо ви кажете, що це підробка.

— Кажу, що підробка, бо підробка.

— Мужньо, — здивувався я, — як на торговця.

Льові знову чхнув і ще трохи покліпав очима.

— Я купував її як фальшивку. Ми тут завжди чесні!

Коли ще й заяскріли дзеркала, то моєму захопленню від комбінації фальшивого та чесного не було меж.

— Ви не думаєте, що вона все одно могла б бути справжньою? — не вгавав я.

Льові відійшов від дверей і подивився на бронзу, що лежала на американському кріслі-гойдалці.

— Я продам її вам за тридцять доларів, — виголосив він. —

У подарунок отримаєте ще й підставку з тикового дерева. Різьблену!

У мене залишилося ще приблизно вісімдесят доларів.

— Можна взяти її на кілька днів? — запитав я.

— Та хоч на все життя беріть, якщо заплатите.

— А на пробу? На два дні.

Льові обернувся.

— Я ж вас не знаю. Якось дав одній жінці дві фігурки з мейсенської порцеляни, мені здалося, що можу їй цілком довіряти. На пробу.

— А її з ними немов вода змила?

— Та ні, повернулася. З розбитими фігурками. У переповненому автобусі якийсь чоловік вибив їх коробкою для інструментів з її рук.

— От лихо!

— Вона плакала так, наче дитину втратила. Або й двох, двійнят. То ж була порцелянова парочка. І що ми могли вдіяти? В неї не було грошей, щоб за них заплатити. Хотіла тільки на кілька днів взяти, щоб помилуватися. І позлити кількох подруг, граючи в бридж. Усе так полюдському, правда? І що ми могли зробити? Пиши пропало. От бачите, чому...

— Бронза так легко не розіб'ється. Особливо якщо вона підробна.

Льові уважно глянув на мене:

— Ви в це не вірите?

Я не відповів.

— Залиште мені тридцять доларів, — запропонував він. — Можете взяти її на тиждень, а потім повернете. Якщо надумаєте залишити її собі і захочете продати, то прибуток поділимо навпіл. Що скажете?

— Просто вбивча пропозиція. Але я пристаю на неї.

Я не був цілком переконаний, що не помиляюся, тому погодився. Бронзову штукенцію поставив у готельному номері. Льові-старший іще встиг мені сказати, що ця річ із нью-йоркського музею і її там визнали фальшивкою.

Того вечора я залишився вдома. Не засвітив лампу, навіть коли стемніло. Я лежав на ліжку і дивився на бронзу біля вікна. За час перебування у брюссельському музеї я вивчив одне: речі починають говорити лише тоді, коли на них довго дивитися; ті, які говорять відразу, ніколи не бувають найкращими. Прогулюючись нічним музеєм, я деколи брав у свою темну комірчину маленькі речі, щоб краще їх відчувати. Серед них часто траплялися бронзові вироби, адже в музеї зберігалася велика колекція древнього китайського спижу, і з дозволу мого рятівника я брав деякі екземпляри до камери своєї самотини. Я мав змогу це робити, бо і сам директор часто брав ці вироби додому, щоб краще їх вивчити, тому, коли якийсь тимчасово

зникав, чоловік завжди міг сказати, що він у нього вдома. Так я навчився розрізняти патину, а оскільки ще й щоночі годинами сидів перед музейними вітринами, то трохи опанував фактуру, хоча ніколи не бачив її кольору за денного світла. Але у мене, мов у сліпого, з часом виробилося щось подібне до досконало розвинених тактильних відчуттів. Хоч я їм і не довіряв цілком, деколи вони мене не підводили.

Ще в магазині ця бронза видалася мені справжньою на дотик; контури та рельєфи, хоч і надто чітко виділялися, що в очах музейних експертів свідчило не на її користь, на нові, одначе, не скидалися. Лінії були чіткі, і, коли я заплющував очі та довго й дуже повільно їх обмацував, відчуття їхньої автентичності лише посилювалося. Схожу бронзу я знав іще з Брюсселя, там серйозно припускали, що то копія епохи Тан або Мін. Зрештою, китайці вже в епоху Хань, тобто приблизно з початку нашого літочислення, почали копіювати і закопувати бронзові речі епохи Шан і Чжоу. Тому перевірити патину було складно, якщо на орнаментах чи на відливку не траплялося маленьких дефектів.

Я поставив бронзу назад на підвіконня. Знадвору долинали металеві голоси помічників кухаря, брязкіт сміттєвих баків і м'який гортанний бас негра, який їх виносив. Раптом навстіж розчахнулися двері. В освітленому чотирикутнику я впізнав обриси покоївки і побачив, як вона відсахнулася.

— Покійник!

— Дурниці, — мовив я. — Я сплю. Зачиніть двері. Я вже розстелив собі ліжко.

— Але ви ж не спите! Що це таке? — Вона помітила бронзу.

— Зелена нічна ваза, — відрубав я. — Хіба не бачите?

— Байдуже, що то! Одне я вам скажу точно: цього я вранці не виноситиму! Точно не я! Самі винесете! Тут туалетів не бракує!

— Добре.

Я знову ліг у ліжко і заснув, хоч спати і не збирався. Коли прокинувся, стояла глупа ніч. Лише через кілька хвилин зрозумів, де я. Потім побачив бронзовий виріб, і на якусь мить мені здалося, що я знову в музеї. Сів і глибоко вдихнув повітря. «Я вже більше не там, — подумки сказав собі, — мені вдалося втекти, я вільний, вільний, вільний».

Слово «вільний» я повторював у ритмі Еміля Куе, повторював і повторював його, тепер уже вголос, але тихо, наполегливо і так довго, аж поки заспокоївся. Відколи я став утікачем і часто прокидався у холодному поті, відтоді мусив так себе заспокоювати. Подивився на бронзу, що останнім відблиском кольору ловила нічне світло, і раптом відчув, що вона жива. Не так, власне, форма, як патина. Сама патина не була мертва, ніхто її не наносив, не створював штучно на шорсткій поверхні за допомогою кислот; вона наростала сама, дуже повільно, століттями, народилася з води, в якій лежала, з надр землі, з якими взаємодіяла, і, можливо, чіткі сині смуги при її основі вказували на фосфорні сполуки, що виникли сотні років тому через контакт із мертвим тілом. Патина слабко поблискувала, так само як і неполірована бронза епохи Чжоу в музеї, — її шпарувата поверхня не поглинала світла, як це буває зі штучно обробленими спижевими виробами, а, навпаки, надавала ніжності шовку-сирцю. Я підвівся і сів до вікна. Майже не дихаючи, сидів так дуже довго, цілком віддавшись самому лише спогляданню, що поступово витіснило з моєї голови решту думок.

Я протримав бронзу ще два дні, а потім знову пішов на Третю авеню. Цього разу я застав там іншого брата Льові, схожого на першого, але елегантнішого і сентиментальнішого — наскільки це взагалі можливо для торговця антикваріатом.

— Ви принесли бронзу назад? — запитав він і відразу ж витягнув гаманець, щоб повернути мені тридцять доларів.

— Вона справжня, — відповів я.

Він весело і добродушно глипнув на мене:

— Але з музею її викинули.

— Я переконаний, що вона справжня. Я повертаю, щоб ви її продали.

— А ваші гроші?

— Віддасте їх разом із половиною прибутку. Як і домовлялися.

Льові встромив руку в праву кишеню, витяг звідти десятидоларову купюру, поцілував її і переклав у ліву.

— Можна вас чимсь пригостити? Що б ви хотіли?

— Чому? Ви мені вірите? — Я був приємно вражений, бо вже давно звик, що мені ніхто ніколи не вірив — ні полісмени, ні жінки, ні інспектори з питань імміграції.

— Ні, — радісно відповів Льові-молодший. — Просто я побився об заклад із братом: якщо ви вертаєте бронзу, бо вона фальшива, то п'ять доларів отримує він, а якщо ви її вертаєте, навіть коли вона справжня, то десять виграю я.

— Отже, оптиміст у сім'ї саме ви.

— Фаховий оптиміст. А мій брат — фаховий песиміст. У ці важкі часи ми таким чином розділяємо на двох імовірні ризики. Тепер більше ніхто не може поєднувати у собі і те, і те. Як щодо чорної кави?

— Ви з Відня?

— Так. Віденський американець. А ви?

— Віденець за покликом серця і громадянин світу.

— Добре. Тоді ходімо на каву до Емми, це навпроти. Щодо кави американці — справжні спартанці. Вони або заварюють її на похорон, або готують рано-вранці й на весь день. Для них не проблема по кілька разів підігрівати її на плиті, замість того щоб просто зварити свіжої. Емма такого не розуміє. Вона чешка.

Ми перейшли через гамірну вулицю. Поливальна машина розхлюпувала навсібіч струмені води. Нас ледь не переїхав фіолетовий автомобіль, який розвозив дитячі підгузки. Льові врятувався граційним стрибком. Я побачив, що на ньому були лаковані черевики.

— Ви з братом не однолітки? — запитав я.

— Близнюки. Та для клієнтів ми Льові-старший і Льові-молодший. Мій брат на три години старший. Тому астрологічно він теж Близнюк. А я народився під знаком Рака.

Через тиждень з відрядження повернувся власник фірми «Льо&Ко», експерт із китайського мистецтва. Він ніяк не міг уторопати, чому музей вирішив, що ця бронза — фальшивка.

— Це, звісно, не шедевр мистецтва, — пояснив він. — Але, безсумнівно, це бронзовий виріб епохи Чжоу. Пізнього Чжоу. Якщо точніше, то перехідного періоду з Чжоу до Хань.

— І скільки вона коштує? — запитав Льові-старший.

— В аукціонному домі Парк-Бернет за неї дали б від чотирьохсот до п'ятисот доларів, але не більше. Китайська бронза нині знецінилася.

— Чому?

— Бо зараз усе знецінилося. Війна. Мало колекціонерів китайської бронзи. Я можу викупити її у вас за триста доларів.

Льові похитав головою:

— Думаю, спершу їй треба запропонувати музею.

— Чого це? — здивувався я. — Вона наполовину моя. Чи, може, ще й віддасте їй за ті п'ятнадцять доларів, за які купили? Це ж глупство!

— Хіба у вас є розписка?

Я спантеличено вирячився на нього. Він підняв руку:

— Зачекайте секундочку, не кричіть. Хай це буде вам наукою.

Завжди і на все вимагайте розписку. Колись і зі мною таке сталося.

Я й далі невідривно дивився на нього.

— Я піду до музею і поясню, що вже майже продав бронзу. Тобто розповім усе як є. І знову запропоную їй музею, бо Нью-Йорк — це велике село. Принаймні для торговців антикваріатом. Через кілька тижнів усі вже знатимуть, що сталося. А музей нам завжди потрібний. Саме тому. А вашу частку я вимагатиму відшкодувати.

— Скільки?

— Сто доларів.

— А скільки отримаєте ви?

— Половину того, що заплатять згори. Домовилися?

— Для вас це все просто розвага, а ж ризикнув майже половиною моїх статків заради цієї бронзи.

Льові-старший розсміявся, в його роті було повно золота:

— Крім того, саме ви докопалися до суті. Тепер я вже навіть знаю, як усе сталося. Вони взяли на роботу нового молодого куратора. Той хотів усім показати, що старий нічого не петрав і купував фальшиві речі. Маю для вас пропозицію: у нашому підвалі багато речей, про які ми майже нічого не знаємо. Врешті-решт, усе знати неможливо. Може б, ви їх передивилися? За десять доларів на день. А якщо вам пощастить, то матимете ще й премії за успішні знахідки.

— То це така моя премія за бронзу?

— Лише частково. Звісно, це тільки тимчасова робота. Ми з братом і самі добре впоруємося з бізнесом. То як, домовилися?

— Домовилися, — погодився я, глянувши крізь вітрину на вулицю, де вирував транспортний рух. «Деколи навіть зі страху є користь, — подумав я без зайвих емоцій. — Головне — розслабитися. Якщо надто сильно чіплятися за щось, тебе неодмінно скривдять. Бо життя мов м'яч. Хоч куди б він скочив, завжди тримає рівновагу».

— П'ятдесят мільйонів убитих, — мовив Льові-старший. — Сто. Найбільший успіх людство мало саме у масових вбивствах. —

У нападі люті він відкусив шматок цигарки. — Розумієте?

— У Німеччині люди дешеві, — відповів я. — У концтаборах підраховали, що єврей, працездатний і молодий, коштує лише тисячу шістсот двадцять марок. За шість марок на день його, як трудового раба, дають напрокат німецькій індустрії. Прохарчувати його концтабору коштує шістдесят пфенігів. Ще десять пфенігів іде на поступове погашення боргу за одяг. Середня тривалість життя — дев'ять місяців. Прибуток становить понад тисячу чотириста марок. Крім того, раціонально утилізують труп: золоті коронки, колишній одяг, цінні речі, гроші, що він їх брав із собою, волосся. Відраховують лише вартість спалення трупа — дві марки. Загалом близько тисячі шестисот двадцяти марок чистого прибутку. Ще треба вирахувати гроші за нічого не вартих жінок і дітей; отруєння газом і кремація коштують приблизно шість марок. Те саме стосується літніх людей, хворих і таке інше. Отже, якщо заокруглити, все одно залишається щонайменше тисяча двісті марок.

Обличчя Льові стало біле мов крейда.

— Це правда?

— Так підраховали. Офіційні німецькі установи. Але ці суми ще можуть трохи коливатися. Людей убити — не проблема. Хоч як це дивно, найважче позбуватися мертвих. Потрібен час, щоб труп згорів. Закопати десятки тисяч тіл теж нелегко, якщо робити це ретельно. Крематоріїв надто мало. І вночі вони теж не завжди можуть добре працювати. Через ворожі літаки. Бідним фашистам важко доводиться. Вони ж просто хотіли миру, більш нічого.

— Що?

— Саме так. Якби весь світ робив так, як хотів Гітлер, то ніякої війни не було б.

— Дотепник, — пробурчав Льові. — Дотепник чортів. Шановний, тут не варто дотепами сипати! — Він схилив руду голову. — І як це все можливо? Ви щось розумієте?

— Ні. Але наказ сам по собі майже завжди безкровний. Саме з цього все й починається. Хто сидить за письмовим столом, той сокири до рук не бере. — Я майже співчутливо глянув на цього приземкуватого чолов'ягу. — Але завжди є люди, котрі виконують накази, особливо в Німеччині.

— Навіть криваві накази?

— Насамперед криваві, оскільки наказ звільняє від відповідальності. Тоді й можна по-справжньому дати волю своїй люті.

Він провів рукою по голові.

— Ви це все пережили?

— Так, — відповів я. — Хотілося б, щоб це було не так.

— Але зараз ми стоїмо тут, у магазині на Третій авеню, у мирній післяобідній атмосфері. Як ви це все сприймаєте?

— Не як війну.

— Я не про це. Я про те, що коли таке стається, а люди спостерігають за всім і поводяться так, ніби нічого не сталося.

— Люди так не роблять. Іде війна. Принаймні для мене — дивна і несправжня. Справжня війна відбувається лише у власній країні. Все решта несправжнє.

— Але вбивають людей.

— Людська фантазія так далеко не заходить. Вона рахує тільки до одного. Тобто тільки тих, хто поруч.

Задзеленчав дзвоник на вхідних дверях. Жінка у червоній сукні хотіла купити срібний перський келих. Вона поцікавилась:

— А чи можна використовувати його і як попільничку?

Я скористався з нагоди і прослизнув до підвалу, що тягнувся навіть під проїжджою частиною вулиці. Ненавидів такі розмови. Вони здавалися мені наївними і позбавленими сенсу. Це були розмови людей, які не зазнали війни і які думали, що, трохи похвилювавшись, вони вже чимсь допомогли. Це були розмови людей, які ніколи не зазнавали небезпеки.

Підвал віддавав прохолодою, як бомбосховище з усіма вигодами. Бомбосховище якогось колекціонера. Згори долинали приглушений шум легковиків і гуркіт вантажівок, нагадуючи гул літаків. А картини на стінах зависли, як мовчазний докір з минулого.

До готелю я повернувся пізно ввечері. У великодушному сердечному пориві Льові-старший дав мені п'ятдесят доларів завдатку. Щоправда, за мить він пошкодував про свій вчинок, і я це зауважив. Але через серйозність нашої попередньої розмови він не наважився їх відібрати. Несподівано вигідний для мене поворот подій.

Мелікова в готелі я не застав, натомість прийшов Лягманн. Він був, як завжди, схвильований і рясно пітнів.

— То як, усе вдалося? — запитав я в нього.

— Що?

— З лурдською водою?

— З лурдською водою? Ти про йорданську воду! І що означає оце твоє «вдалося»? Тут усе не так просто. Але я просуваюся вперед. Хоча ця жінка скоро мене з розуму зведе. Я весь час плаваю між Сціллою і Харібдою! Це все страшенно виснажує!

— Між Сціллою і Харібдою?

— Та ти ж, мабуть, знаєш. Це з грецької міфології. Відома скеляста пастка для моряків. І мені повсякчас треба уникати й уникати перешкод, інакше я труп! — Він зацьковано подивився на мене. — Якщо ця жінка якнайшвидше мені не віддасться, я стану імпотентом. Ти ж знаєш, як сильно я комплекую. Нічні жахіття знову переслідують мене. Я прокидаюся від власного крику, мокрий від поту. Ти ж знаєш, що ці бандити хотіли мене каструвати. Ножицями, не ножем. І всі аж падали зо сміху! Якщо я найближчим часом не пересплю з якоюсь жінкою, мені снитиметься, що їм це вдалося. Це жахливі сни! Там усе мов насправді! Навіть коли я зриваюся з ліжка, їхній регіт і далі дзвенить у моїх вухах.

— То переспи з повією.

— Я так не можу. Тим паче я вже майже імпотент. З жодною нормальною жінкою у мене нічого не виходить. Це тим бандитам уже вдалося.

Лягманн прислухався.

— Вона йде. Ми вечерятимемо у «Блу Ріббон», їй подобається печеня з яловичини. Ходімо з нами! Можливо, ти вплинеш на неї. Ти ж красномовний.

Зі сходів долинув приємний жіночий голос.

— Мені ніколи, — відмовився я. — Але, можливо, ця жінка комплексує через ампутовану ногу так само, як ти через свої шрами.

— Ти так думаєш? — Лягманн випростався. — Ти справді так думаєш?

Звісно ж, я нічого не думав, а просто собі пасталакав, щоб його потішити. Але, побачивши, як він розхвилювався, прокляв свій дурний язик, я ж бо знав від Мелікова, що вона спить із мексиканцем. Але додати я вже не міг нічого. Лягманн накульгував у протилежному напрямку, нічого не чуючи.

Я пішов у свій номер, але світла не вмикав. У кількох вікнах навпроти світилося, в одному з них я побачив чоловіка. Голий і волохатий, він стояв перед дзеркалом і наносив макіяж. А потім надягнув світло-блакитне трико, згори — бюстгальтер, у який напхав туалетного паперу. Він так захопився, що забув засунути штори. Я вже кілька разів спостерігав за ним, це був дуже сором'язливий дядько, проте у жіночому одязі він перетворювався на зухвальця. Часто вбирався у вечірні сукні та начіпляв м'які капелюхи. Поліція знала про нього, його зареєстрували як невиліковного. Я спостерігав за ним, аж поки мене охопила меланхолія; вона накотилась би на кожного, хто побачив би таку виставу. Тому я пішов униз, щоб дочекатися Мелікова.

4

Лягманн дав мені адресу Гаррі Кана. Про його легендарні подвиги я чув іще у Франції. Він був іспанським консулом у Провансі саме тоді, коли формально закінчилася німецька окупація цього регіону, а поставлене Гітлером французьке правління у Віші чинило щоразу менший спротив щоденним нападам німців. Одного дня у Провансі під іменем Рауля Теньє з'явився Кан з іспанським дипломатичним паспортом у кишені. Ніхто не знав, звідки в нього взявся той паспорт. Одні казали, що то — французький документ, зареєстрований в Іспанії, а Кан — віце-консул у Бордо; інші стверджували, наче на власні очі бачили, що той паспорт — справжній, та ще й іспанський. Кан не казав нічого, він просто діяв. Їздив машиною з дипломатичним прапорцем на радіаторі, носив елегантні костюми і був безсоромно холоднокровний. Він поводився так блискуче, що навіть емігранти повірили в його справдешність. Хоча, коли подумати, справжнього в ньому не було нічого.

Кан вільно пересувався всією країною. Найпікантніше було те, що він їздив як представник іншого диктатора, який не чув про нього ні сном ні духом. Так Кан перетворився на легендарного добродійника. Оскільки на його автомобілі майорів дипломатичний прапорець, то він, принаймні на той час, мав певний захист. Питомо єврейську зовнішність він гордовито списував на свою іспанську кров, а щойно його зупиняли — чи есесівські патрулі, чи німецькі солдати, — одразу атакував, і ті швидко втрачали впевненість і відступали, щоб не заробити прочухана від начальства. Кан швидко второпав, як сподобатися німцеві: гаркнути на нього добряче, і він уже твій навіки. Фашистську Іспанію на чолі з Франко вважали дружньою до Гітлера. Оскільки кожна диктатура породжує страх та вагання також у власних, насамперед залежних, лавах, бо трактує поняття права суб'єктивно, роблячи його небезпечним навіть для особистих учинків, якщо ці вчинки не збігаються з певними перепадистими поглядами, то Кан зумів це боягузтво, яке разом із брутальністю є логічним наслідком будь-якої тиранії, використати на власну користь.

Кан був учасником руху Опору. Цілком імовірно, що гроші брав саме звідти, як і автівку, а головне — бензин, що його завжди мав

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ